CZU:811.135.1’36
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.04

PRINCIPII DE GRAMATICĂ FUNCȚIONALĂ

Ion BĂRBUȚĂ

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2649-8276

Rezumat. *Spre deosebire de gramatica tradițională care se concentrează în primul rând sau chiar exclusiv pe formele și structurile lingvistice în detrimentul utilizării lor în comunicare, gramatica funcțională este centrată pe sens și funcție. Acest tip de gramatică privilegiază studiul funcțiilor comunicative ale limbajului, urmărind analiza fiecărei unități de limbă prin prisma sensului și a funcției îndeplinite de ea în procesul de comunicare. La studierea și descrierea faptelor de limbă se aplică metoda câmpurilor funcțional-semantice, care presupune examinarea unităților de diferite niveluri ale limbii prin gruparea lor în baza funcției comune.*

Principiile descrierii din perspectivă funcțională a structurii gramaticale a limbii presupun operarea unor distincții clare în cazul examinării structurii semantice a cuvintelor și la clasificarea lor. Totodată, se impune o corelare a structurii semantice a cuvintelor cu comportamentul lor morfosintactic.

Cuvinte-cheie*: gramatică funcțională, câmp funcțional-semantic, sens, funcție, context, tridimensionalitatea unităților limbii.*

Principles of Functional Grammar

Abstract. *Unlike traditional grammar which focuses primarily or even exclusively on linguistic forms and structures rather than their use in communication, functional grammar is centered on meaning and function. This type of grammar privileges the study of the communicative functions of the language, following the analysis of each language unit through the prism of meaning and the function performed by it in the communication process. The method of functional-semantic fields is applied to the study and description of language facts, which involves examining the units of different levels of the language by grouping them based on their common function.*

The principles of the description from a functional perspective of the grammatical structure of the language presuppose the operation of clear distinctions in the case of examining the semantic structure of words and their classification. At the same time, a correlation of the semantic structure of the words with their morphosyntactic behavior is required.

Keywords: *functional grammar, functional-semantic field, meaning, function, context, three-dimensionality of language units.*

Două evenimente din sfera învățământului, unul legat de Franța și altul de România, m-au determinat să aleg tema acestui articol. În primul rând, este vorba de introducerea în programele școlare din Franța, începând cu 2017, a noțiunii de predicat, noțiune studiată până atunci doar la facultate. Modificarea programelor s-a produs în urma unei discuții desfășurate în presă la nivel național.

În al doilea rând, faptul că, în conformitate cu legea învățământului preuniversitar, începând cu 2023 gramatica limbii române va fi reintrodusă în noile planuri cadru de la liceu, urmând ca din 2027 să deveni probă obligatorie la Bacalaureat în școlile din România. După spusele Ministrului Educației, decizia a fost luată ca urmare a adresărilor venite din partea profesorilor, dar și a unor părinți, care își motivau cererile, între altele, prin faptul că doar 6 la sută dintre elevi știu să scrie fără greșeli.

Asistăm astfel la un început de revenire a gramaticii în școală, o disciplină cunoscută etimologic sub numele de „arta de a citi și de a scrie bine". Toate acestea m-au făcut să încerc să meditez asupra importanței gramaticii pentru studierea limbii și asupra modului în care această materie ar putea fi explicată și învățată.

Sunt bine cunoscute afirmațiile scriitorilor clasici privind rolul limbii ca instrument al gândirii, ca mijloc de exprimare a ideilor, dar și ca factor important de dezvoltare a potenţialului intelectual al vorbitorilor. Voi reaminti aici doar constatarea făcută de M. Eminescu. El spunea *Limba şi legile ei dezvoltă cugetarea.*

Nu a rămas neobservat nici aspectul legat de modul în care este predată limba în școală. Astfel, I. Creangă descria eforturile depuse de colegii săi pentru a învăţa „afurisita de gramatică" folosind expresia „cumplit meşteşug de tâmpenie".

Deși sunt diametral opuse, aceste constatări se raportează la același fenomen: structura gramaticală a limbii. O diferență există totuși. Eminescu avea în vedere gramatica limbii naturale, adică ansamblul de reguli privitoare la organizarea și funcționarea limbii, iar Creangă descria modul în care această structură era și mai este, din păcate, predată în școală.

După cum vedem, ambele afirmații sunt absolut corecte. Ele prezintă starea de lucruri din domenii interdependente. Întrebarea firească pe care ne-o punem în acest context este cum se întâmplă că un fenomen cu un important potențial cognitiv ajunge să dea mari bătăi de cap atât celor care predau, cât și, mai ales, celor care sunt puși în situația să tocească nesuferitele reguli de gramatică.

Nu e un secret faptul că gramatica a fost și continuă să rămână pentru mulți o sperietoare, fiind făcută responsabilă de multe necazuri îndurate de elevi pe parcursul anilor de școală. În aceste condiții, s-au căutat și, desigur, au fost găsite căi de depășire a acestei dificultăți.

Prima și cea mai simplă cale este limitarea la minimum a cunoștințelor despre structura gramaticală în procesul de predare a limbii. Astfel, în școală au fost

elaborate și introduse manuale integrate. Predarea limbii a fost comasată cu literatura, accentul fiind pus, de fapt, pe comunicare. În același timp, la cursurile de predare a limbii române ca limbă străină, de multe ori, este propusă o metodă care prevede predarea limbii fără utilizarea terminologiei gramaticale, acesta fiind considerat un mare avantaj.

Am văzut manuale în care autorii menționează, în scop de reclamă, că predau limba fără utilizarea termenilor de gramatică. Nu voi face aici o descriere a acestor manuale, deoarece în realitate ceea ce propun ele nu e decât o momeală pentru a atrage cât mai mulți clienți. În același timp, ar fi dificil să-mi imaginez, de exemplu, manuale de matematică, fizică, chimie, biologie, psihologie în care disciplinele respective ar fi predate fără utilizarea terminologiilor de specialitate.

Cea de a doua cale, ce pare să se întrevadă la orizont, ar fi încercarea de a găsi o modalitate de a face gramatica nu numai accesibilă în predare, ci și utilă în procesul de cunoaștere și de folosire a limbii.

Evident, pentru redresarea stării de lucruri din această sferă ar fi necesară precizarea aspectelor care fac dificilă însușirea gramaticii de către elevi. La o analiză de suprafaţă ar putea fi menționate următoarele cauze ale unei astfel de situații.

În primul rând, gramatică predată în școală se concentrează în special sau chiar exclusiv pe formele și structurile lingvistice în detrimentul utilizării lor în comunicare. Într-o astfel de gramatică, prezentarea materialului de limbă începe cu descrierea claselor de cuvinte (numite părți de vorbire), urmează prezentarea categoriilor gramaticale și examinarea funcțiilor cu care cuvintele sunt utilizate în enunț. Drept încununare a operei de însușire a gramaticii este văzută analiza morfosintactică. De exemplu, substantiv, comun, concret, animat, genul, numărul, cazul, funcția sintactică, și așa la toate cele 9 părți de vorbire. Trecând peste faptul că aceste cunoștințe sunt însușite prin memorizare mecanică, ele ajung să zacă fără vreun folos în memoria elevilor, deoarece manualele nu explică și la ce ar putea folosi acestea atunci când vorbim sau scriem, deci comunicăm.

În al doilea rând, limba este prezentată în manuale printr-o descriere fragmentară: nivelurile de stratificare a limbajului, lexicul, morfologia, sintaxa, sunt studiate separat, fără a se ține cont de faptul că în procesul comunicării unitățile proprii acestor subsisteme ale limbii pot funcționa doar interacționând între ele.

Până la urmă, trebuie spus că elevii sunt puși în situația să învețe, uneori chiar pe de rost, lucruri pe care de fapt le cunosc și încă le cunosc foarte bine. Gramatica este predată așa cum se predă fizica, chimia, biologia etc. Trebuie însă avut în vedere faptul că elevii ca vorbitori ai limbii materne stăpânesc deja faptele de limbă (mai ales formele gramaticale ale cuvintelor). Ceea ce nu cunosc acești vorbitori este cum este organizată gramatica și cum funcționează ea. Anume acest lucru ar trebui explicat.

De multe ori gramatica este comparată cu matematica, ambele fiind văzute ca discipline greu de însușit. Totuși o deosebire există. Astfel, dacă matematica nu este înțeleasă fiindcă este abstractă, atunci gramatica, fiindcă este „lipsită de logică". Concluzia pe care o putem trage din cele prezentate mai sus e că, într-adevăr, gramatica în școală nu este predată pentru a fi înțeleasă, ci pentru a fi tocită.

Care ar fi modalitatea de depășire a unei astfel de situații? Cu alte cuvinte, ce ar trebui făcut pentru ca gramatica să devină un instrument util menit să explice modul în care abilitățile noastre înnăscute de a formula enunțuri ne permit să comunicăm eficient, altfel spus, să înţelegem și să ne facem înțeleși de către cei din jur.

E lesne de înțeles că pentru o predare eficientă a gramaticii în școală este absolut necesară o gramatică mai mult sau mai puțin teoretică pe potrivă. Punctul de pornire în descrierea unei astfel de gramatici este delimitarea ei de gramaticile cu care suntem obișnuiți să avem a face la școală sau la o universitate.

Lingviștii disting mai multe tipuri de gramatică. În cazul de față ne interesează distincția gramaticilor în funcție de raportul lor față de actul de comunicare. Având caracter bilateral, acesta presupune interacțiunea dintre doi participanți: vorbitorul care comunică o anumită informație și ascultătorul care recepționează informația transmisă. Realizând activități verbale diferite, ei utilizează, după cum spun lingviștii, gramatici diferite: vorbitorul folosește o gramatică activă, iar ascultătorul o gramatică pasivă.

Prin urmare, structura gramaticală a limbii poate fi privită dintr-un dublu punct de vedere: cel al producerii (exprimării) și cel al receptării (înțelegerii). În aceste condiții, pentru a fi utilă ambilor participanți la actul de comunicare, gramatica ar trebui făcută de 2 ori: o dată ca o gramatică orientată spre vorbitor și a doua oară sub forma unei gramatici orientate spre ascultător.

Gramaticile folosite în prezent în predare sunt gramatici pasive. În continuare, prin comparație cu acestea, vor fi punctate principiile de bază ale unei gramatici de tip activ, numite și gramatică funcțională sau comunicativă. Studiul literaturii de specialitate relevă următoarele principii de bază în conformitate cu care ar putea fi organizată o gramatica funcțională.

În primul rând, gramatica funcțională are o orientare comunicativă, aceasta este o gramatică a discursului, și nu a codului (Feuillard, 2012, p. 29, 36).

Există mai multe trăsături care opun cele două tipuri de gramatică. În principal, ele diferă însă în ce privește rolul lor. Astfel, gramatica orientată către ascultător are un caracter static fiind prevăzută pentru a analiza și a înțelege ceea ce se spune.

În același timp, gramatica funcțională se interesează nu doar de modul de organizare a sistemului lingvistic, ea are în centrul atenției, în special, mecanismele care asigură producerea enunțurilor. Într-un sens mai general,

am putea spune că acest tip de gramatică analizează procesul de convertire a sistemului lingvistic în discurs, fiind, astfel, menită să dezvăluie modul în care structura limbajului face posibilă comunicarea.

În felul acesta, gramatica nu poate fi însă redusă la descrierea „sistemului lingvistic" fie în sens tradițional, fie în sens structuralist. O descriere mai amplă a limbii ar trebuie să includă tot ceea ce ține de „funcționarea" limbii în situații de comunicare concrete. În această înțelegere a gramaticii în ansamblu, se relevă și rolul acestei structuri în studierea limbii: gramatica nu este un scop, ci un mijloc de predare a activității de vorbire prin utilizarea unităților de limbă care îndeplinesc o funcție specifică.

În al doilea rând, gramatica funcțională este bazată pe luarea în considerare a relațiilor limbajului cu realitatea pe care o desemnează și cu gândirea pe care o exprimă (Bonnard, 1979, p. 15).

Gramatica pasivă care este în esență una de tip structuralist se bazează în interpretarea fenomenelor de limbă pe corelația dintre sens și mijloacele lui de realizare. Acest tip de gramatici neglijează natura diferită a informațiilor codificate în conținutul semantic al unităților de limbă.

În același timp, gramatica funcțională explică semantica unităților de limbă pe baza categoriilor de gândire și pornind de la modul în care realitatea este percepută de către om. Altfel spus, ea urmărește să conecteze sensurile unităților de limbă nu doar cu mijloacele lor de realizare, ci și cu conceptele care reprezintă o reflectare a fenomenelor realității.

Se consideră că abordarea caracteristică gramaticii de tip structuralist acoperă o gamă mai largă de fenomene, totuși ea prezintă o explicație incompletă. Abordarea specifică gramaticii funcționale oferă o explicație doar pentru o parte a fenomenelor, dar această explicație este mai profundă, deoarece leagă faptele limbajului cu gândirea și, prin aceasta, cu realitatea.

În al treilea rând, gramatica funcțională este centrată pe sens și funcție.

Cele două tipuri de gramatici diferă în ce privește direcția de analiză a unităților de limbă: dinspre formă spre sens în gramaticile pasive și de la sens spre formă în cazul gramaticilor active. Scopul principal al gramaticii pasive nu este acela de a analiza utilizarea formei cuvintelor și a modului de formulare a gândurilor vorbitorului într-un enunț, ci de a prezenta mijlocul prin care sensul este marcat în structura enunțului. Datorită acestui specific, ele sunt numite și gramatici formale.

Examinând limba în legătură cu activitatea comunicativă a vorbitorului, gramatica funcțională studiază fiecare unitate de limbă sub aspectul valorii care o caracterizează și, în special, prin prisma funcției îndeplinite de aceasta în procesul de comunicare. În gramatica funcțională se vorbește despre tridimensionalitatea unității de limbă, aceasta fiind înțeleasă ca o unitate de formă, sens și funcție. Prezentarea materialului se desfășoară în direcția de la semnificația unității de

limbă (*ce înseamnă ea?*) la forma ei (*cum este exprimată?*) și la funcția îndeplinită (*ce rol joacă?*).

Problema centrală a studierii limbajului din perspectiva gramaticii funcționale este problema semnificației. În orice condiții ceea ce interesează înainte de toate este sensul. Recunoașterea priorității semanticii în triada formă – sens – funcție se manifestă și prin faptul că la descrierea faptelor de limbă în această gramatică se aplică teoria categoriilor funcțional-semantice. Astfel, mijloacele de limbă sunt grupate în câmpuri funcțional-semantice, care au la bază o categorie universală de sens.

În sfârșit, gramatica funcțională descrie limba în ansamblul ei luând în considerare atât unitățile sale constitutive, cât și relațiile dintre acestea.

O înțelegere clară a modului de funcţionare a limbii este posibilă doar prin luarea în considerare a relațiilor stabilite între unitățile care țin de diferite niveluri de structurare a limbii (lexic, morfologie, sintaxă). Vorbind despre modul cum se manifestă aceste relații între unitățile de diferite niveluri, ar trebui să menţionăm că sensul lexical este elementul care reglementează uzul semnului la nivelul enunțului, altfel spus, comportamentul morfosintactic al cuvintelor derivă din specificul lor semantic. De fapt, semnificatul categorial este constituentul care îi impune cuvântului un anumit rol sintactic.

Cât privește raportul dintre diferitele niveluri ale limbii, determinant este raportul semantică – sintaxă. Morfologia are o subordonare dublă fiind dependentă, pe de o parte, de lexic, iar, pe de alta, de sintaxă.

În felul acesta, gramatica funcțională descrie interdependența dintre trăsăturile semantice ale lexemelor și comportamentul lor morfosintactic. Datorită unei astfel de operații descriptive sunt stabilite regulile în conformitate cu care unitățile limbii de rang inferior sunt utilizate în componența unor unități ierarhic superioare.

Clarificarea principiilor aplicate în gramatica funcțională reprezintă un pas important în direcția înțelegerii modului de organizare a sistemului gramatical din perspectiva vorbitorului.

După cum bine știm, într-o gramatică pasivă fenomenele gramaticale sunt divizate distinct între cele două domenii: morfologia și sintaxa. În cazul unei gramatici funcționale modalitatea de prezentare a acestor fenomene este dictată nu de forma lor de realizare, ci de sensul și funcția cu care acestea sunt utilizate în structura enunțului. Foarte succint modul de organizare a fenomenelor de limbă într-o astfel de gramatică se prezintă în felul următor.

Punctul de plecare în analiza structurii gramaticale a limbii îl constituie clasificarea cuvintelor pornind de la specificul lor funcțional-semantic. Tradițional cuvintele sunt grupate în părți de vorbire. Gramaticile înregistrează, de obicei, nouă părți de vorbire. După trăsăturile lor lexico-gramaticale, aceste clase sunt însă neomogene, astfel că gruparea lor nu poate fi făcută pe baza aceluiași criteriu.

Pentru a depăși acest inconvenient, este necesar ca unitățile lexicale ale limbii să fie clasificate în mai multe etape. În prima și cea mai importantă etapă cuvintele sunt grupate după rolul cu care ele sunt utilizate în limbă, distingându-se clase de cuvinte cu autonomie semantică şi sintactică, clase de cuvinte cu rol gramatical și cuvinte care exprimă sincretic emoții, acte de voință sau imită sunete.

În continuare, elementele acestor clase se împart în funcție de proprietățile lor categorial-semantice generalizate. În acest caz, elementele fiecărei clase se caracterizează printr-un anumit sens lexical general, care se corelează, de obicei, cu specificul lor referențial. Este vorba de semele categoriale ale părților de vorbire cardinale (substantiv, adjectiv, verb, adverb). Aceste seme, care interacționează, pe de o parte, cu categoriile gramaticale specifice părților de vorbire, iar, pe de alta, cu funcțiile lor sintactice, sunt cei 4 piloni pe care se înalță întregul edificiu al gramaticii, intermediind relația dintre lexic şi gramatică (Feuillard, 2009, p. 94).

La descrierea părților de vorbire se aplică metoda câmpurilor funcțional-semantice, care constă în gruparea și descrierea unităților limbii de diferite niveluri în baza funcției lor comune. În interiorul acestor clase elementele lor sunt diferențiate în conformitate cu principiul centru – periferie.

Un alt capitol este cel consacrat categoriilor gramaticale. Printre acestea se disting categorii al căror conţinut este orientat spre realitatea extralingvistică şi categorii îndeplinind o funcţie intralingvistică. Primele sunt definite drept categorii gramaticale cu funcţie semantică, iar cele de la urmă sunt categorii gramaticale cu funcţie structurală sau relaţională. Această clasificare este edificatoare pentru descrierea lor. Astfel, categoriile din prima subclasă, și anume numărul, cazul, categoria referirii la realitate – la substantiv, gradele de comparaţie – la adjectiv şi adverb, timpul – la verb, persoana, numărul, genul la pronume, exprimă valori derivate din conținutul lor referențial. Ele sunt studiate prin corelație cu semnificatul lor categorial și având-se în vedere componenta referențială a părții de vorbire respective. De exemplu, substantivele desemnează obiecte care pot fi numărate, de aceea ele se definesc prin categoria gramaticală a numărului, iar adjectivele care semnifică însușiri variabile în anumite limite se caracterizează prin categoria gradelor de comparație. Categoriile cu funcţie structurală, printre care genul, numărul, cazul – la adjectiv și persoana, numărul, genul – la verb, servesc la organizarea unităţilor lexicale pe axa sintagmatică, realizând coeziunea între termenul subordonat şi termenul determinat.

Următoarea secțiune analizează funcționarea unităților lexicale în diferite tipuri de sintagme și construcții. Este vorba, în primul rând de sintagmele care au în calitate de centru de grup un substantiv. Pe baza acestor sintagme este descris acordul adjectivului în gen, număr și caz cu substantivul determinat.

În al doilea rând, sunt prezentate construcțiile care au în calitate de centru de grup un verb. Pe baza lor sunt relevate categoriile gramaticale și mijloacele

de limbă care asigură relația verbului cu determinanții săi, în special, categoria cazului, prepozițiile și locuțiunile prepoziționale.

O ultimă secțiune vizează funcționarea unităților lexicale la nivelul structurii sintactice a enunțului. Aceasta prezintă relația dintre semul categorial al părţii de vorbire și funcțiile sintactice cu care aceasta este utilizată, avându-se în vedere faptul că determinarea categorială implică întotdeauna o orientare înspre anumite funcţii specifice în structurarea sintactică (Coşeriu, 1994, p. 68; Minică, 2016, p. 109).

Concluzia formulată în cel mai pur stil neștiințific referitoare la necesitatea studierii gramaticii în școală ar fi următoarea. Descrierile cuprinse într-o gramatică funcțională, care ia în considerare limba din punctul de vedere al scopului său, ar trebui să aibă în vedere și să prezinte răspunsuri la întrebările construite cu astfel de cuvinte interogative precum: *De ce? Din ce cauză*? De exemplu, de ce substantivul se definește prin categoriile gramaticale număr, caz, determinare, iar verbul prin categoriile timp, mod, diateză? De ce substantivul funcționează preponderent ca subiect sau complement, verbul ca predicat, adjectivul ca atribut, iar adverbul este de cele mai multe ori complement circumstanțial?

Vom observa, de asemenea, că în ultimele decenii, gramatica funcțională a atras atenția nu numai a cercetătorilor, ci și a profesorilor, studenților și a tuturor celor care sunt interesați de limbă. Gramaticile de tip funcțional încep să joace un rol tot mai important în sistemul de predare. Cu toate acestea, literatura de specialitate despre studiul și predarea limbii din punct de vedere funcțional este evident insuficientă. În plus, studiile existente au în marea lor majoritate un caracter teoretic fiind astfel inaccesibile publicului larg.

Referințe bibliografice:

1. BONNARD, Henri. *Pour une grammaire vraiment fonctionnelle*. In: *L'Information Grammaticale*, N. 3, 1979, p. 14-18.

2. COŞERIU, Eugen. *Principii de sintaxă funcțională*. În: COŞERIU, Eugen. *Prelegeri şi conferinţe* (1992–1993). Supliment al publicaţiei *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, T. XXXIII (1992–1993). Seria A. Lingvistica, Iaşi, 1994, p. 65-82.

3. FEUILLARD, Colette. *À propos des fonctions syntaxiques*. In: *La linguistique,* 2009/2, vol. 45, p. 93-114.

4. FEUILLARD, Colette. *Dik et Martinet, deux approches du fonctionnalisme*. In: *La linguistique*, 2012/2, vol. 48, p. 27-58.

5. MINICĂ, Mircea. *Valoarea relaţională a semnificatului categorial*. În: *Dacoromania*, 2016, 21, nr. 1, p. 101–111.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene.*